

निजामती सेवामा महिला सहभागिता र सशक्तीकरण

(पोखरा उप-महानगरपालिका, कास्कीका सरकारी कार्यालयहरूको समाजशास्त्रीय अध्ययन)

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायअन्तर्गत
पृथ्वीनारायण क्याम्पस समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागको
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौँ पत्रको प्रयोजनको
लागि प्रस्तुत

शोध-पत्र

प्रस्तुतकर्ता

कमला शर्मा

रोल नं. ६०/२०६०

रजिष्ट्रेशन नं.: ४२०६२-९१

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय

समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा, नेपाल

२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय, पृथ्वीनारायण क्याम्पसअन्तर्गत समाजशास्त्र एवं मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष आठौं पत्रको प्रयोजनको लागि क्रमाङ्क ६०/२०६० का शोधार्थी श्री कमला शर्माले निजामती सेवामा महिला सहभागिता र सशक्तीकरण: (पोखरा उप-महानगर पालिकाका सरकारी कार्यालयहरुको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन) शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शान्ति भुषाल
शोध निर्देशक

मिति २०६८/१२/३०

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र अर्न्तगत समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पसका शोधार्थी श्री कमला शर्माले स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौं प्रश्नको प्रयोजनको लागि यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको निजामती सेवामा महिलाहरूको सहभागिता र सशक्तीकरण: 'पोखरा उप-महानगर पालिकाका सरकारी कार्यालयहरूको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन' विषयक यो शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

.....

शान्ति भुषाल
शोध निर्देशक

.....

प्रा. डा. नागेन्द्रलाल श्री वास्तव
बाह्य परीक्षक

.....

शान्ति भुषाल
विभागीय प्रमुख

मिति २०६८/१२/३०

भाषा सम्पादकको पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय पृथ्वीनारायण क्याम्पस अन्तर्गत समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागका शोधार्थी श्री कमला शर्माले समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि परिश्रमपूर्वक तयार गर्नुभएको निजामती सेवामा महिलाहरूको सहभागिता र सशक्तीकरण: “पोखरा उपमहानगर पालिकाका सरकारी कार्यालयहरूको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन” शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र भाषिक दृष्टिकोणले समेत सन्तोषजनक रहेको छ ।

चूडामणि खनाल
सह प्राध्यापक
नेपाली विभाग
पृथ्वी नारायण क्याम्पस
पोखरा

कृतज्ञता ज्ञापन

एकीकृत, दिगो राष्ट्रिय विकासका लागि पुरुष सरह महिलाहरूको सक्रिय र अर्थपूर्ण सहभागिता अपरिहार्य हुन्छ । समाजमा महिलाहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा राजनैतिक अवस्था कमजोर छ ।

महिलाहरूको हक अधिकारको स्थापना र उनीहरूको सामाजिक आर्थिक तथा राजनैतिक विकासका लागि कानूनी, नीतिगत तथा विकास कार्यक्रमहरूको विस्तारका माध्यमबाट राष्ट्रिय विकासको मूलधारमा समाहित गर्ने प्रयासमा विश्वको सबै राष्ट्रको ध्यान आकृष्ट भएको छ । नेपालमात्र नभई विश्वको कुनै पनि देशमा महिलाको स्थिति पुरुष सरह छैन भन्ने निष्कर्ष समय समयमा गरिएका अध्ययनहरूले पनि देखाएका छन् ।

शिक्षाको क्षेत्रमा पछाडि परेका र आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक क्षेत्रमा कमजोर देखिने महिलाहरूको सर्वाङ्गीण विकासका लागि उनीहरूलाई हरेक कार्यहरूमा सहभागी गराउँदै सबल, सक्षम सशक्त बनाउनु पर्छ ।

सर्वप्रथम मलाई प्रस्तुत “निजामती सेवामा महिला सहभागिता र सशक्तीकरण ” नामक शीर्षकमा शोध/अध्ययन गर्न सुअवसर उपलब्ध गराइएकामा त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय, समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखराप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यो शोध कार्य गर्ने प्रेरणाका स्रोत समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख श्री शान्ति भुषालप्रति हार्दिक कृतज्ञता टर्क्याउन चाहन्छु ।

यसै गरी शोधपत्र लेखनका क्रममा मलाई निरन्तर प्रेरणा र मार्गदर्शन गर्नुहुने विभिन्न विद्वान महानुभावहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य सुझाव दिएर हरतरहले प्रेरणा प्रदान गरी सहयोग गर्ने विभिन्न क्षेत्रका व्यक्तित्व र उत्तरदाताहरूलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु, र शोधकार्यलाई वस्तुपरक र वैज्ञानिक बनाउनमा जोडिने समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागका गुरुहरू श्री हरि ओझा, डा. श्री विश्वकल्याण पराजुली, अमृत भण्डारी, मुकुन्द लम्साललाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका अन्य प्राध्यापकहरूले म प्रति देखाउनुभएको सहयोगी भावनालाई सम्मान गर्दै उहाँहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । बाह्यपरीक्षक र भाषा सम्पादकका रूपमा मलाई सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरू कमश श्री प्रा.डा.नागेन्द्रलाल श्रीवास्तव र चूडामणि खनाल प्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष आठौं पत्रको प्रयोजनको लागि समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पसमा “निजामती सेवामा महिला सहभागिता र सशक्तीकरण” शीर्षकको शोध प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । यो अध्ययन निजामती सेवालाई आफ्नो वृत्तिका/पेशाका रूपमा अंगाल्नुभएका महिलाहरूको यथार्थताको अध्ययन विश्लेषण गरी वास्तविकता बाहिर ल्याउने हेतुले लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट गरिएको अध्ययन हो ।

तथ्याङ्क संकलनका क्रममा मलाई सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण उत्तरदाताहरूलाई म हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु । यथेष्ट सहयोग पुऱ्याउनुहुने मेरा सहृदयी तथा सहपाठी मित्रहरूलाई पनि विशेष धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु । समय समयमा सामग्री संकलनमा साथ दिने मेरा बहिनीहरू निर्मला शर्मा र सुशीला शर्मा तथा भाइहरू ई. सुरेन्द्र पौडेल, डा.नवराज पौडेल तथा दिवस पौडेललाई पनि हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस शोध/अध्ययन/अनुसन्धानको सिलसिलामा मलाई लेखन कार्यप्रति हौसला प्रदान गर्नुका साथै स्थलगत भ्रमणमा साथ दिएर फोटोग्राफी तथा आवश्यक सरसल्लाह र सकारात्मक सुझाव दिई सहयोग गर्नुहुने मेरा आदरणीय श्रीमान् गुडाखर सापकोटाप्रति हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दछु र साथै रोचक प्रश्नहरू उठाएर मलाई तथ्यहरू खोतल्न बाध्य तुल्याउने र लेखनको मर्मलाई बुझी शालीन व्यवहार प्रदर्शन गर्ने मेरा जिज्ञासु छोराहरू अभिषेक सापकोटा र अभियान सापकोटालाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

तथ्याङ्कको विश्लेषणमा प्राविधिक सहयोग गर्नुहुने देवशंकर पौडेल, दीपेन्द्र पहारी, टङ्कन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने विवेक गोर्खाली आवश्यक अध्ययन सामग्री उपलब्ध गराउन सहयोग गर्नुहुने भान्जी गीता कुमारी शर्मालाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा मेरो अध्ययनप्रति सधैं चासो लिइरहने मेरा प्रेरणादायी श्रद्धेय बाबा आमा श्री ढाकाराम पौडेल आमा श्रीमती कृष्णकुमारी पौडेलप्रति आदरसम्मान समर्पण गर्दछु र साथै प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा यस अध्ययनमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण शुभचिन्तक महानुभावहरूप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दै आभार प्रकट गर्दछु ।

कमला शर्मा

शोधार्थी

मिति २०६८।१।२।३०

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	
स्वीकृति पत्र	
कृतज्ञता ज्ञापन	
भाषा सम्पादकको पत्र	
विषय सूची	
तालिका सूची	
चित्र सूची	

अध्ययाय एक

परिचय

१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	२
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४	शब्दावली परिभाषा	४
१.५	अध्ययनको सीमा	५
१.६	अध्ययनको औचित्य तथा प्राज्ञिक महत्व	६
१.७	अवधारणात्मक ढाँचा	६
१.८	अध्ययनको सङ्गठनात्मक संरचना	८

अध्याय दुई

साहित्य पुनरावलोकन

२.१	सैद्धान्तिक समीक्षा	९
-----	---------------------	---

२.१.१	लैङ्गिक अवधारणा	९
२.१.२	लैङ्गिक भूमिका र विभेद	१०
२.१.३	महिला र लैङ्गिक विकास	११
२.२	निजामती सेवा	१२
२.२.१	नेपालको सन्दर्भमा निजामती सेवा	१२
२.२.२	निजामती सेवाका विभिन्न धारहरू	१४
२.२.३	निजामती सेवा ऐन र महिला	१५
२.२.४	नेपालको निजामती सेवामा महिला सहभागिताको स्थिति	१५
२.३	महिला सशक्तीकरण	१६
२.३.१	महिला सशक्तीकरणसम्बन्धी कार्यक्रमहरू	१६
२.४	पूर्व अध्ययनको समीक्षा	१७
२.५	महिलासम्बद्ध नीति तथा योजनाको अध्ययन	२१
२.६	लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तीकरणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू	२२

अध्याय तीन

अनुसन्धान विधि

३.१	अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	२५
३.२	अनुसन्धानात्मक ढाँचा	२६
३.३	तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोतहरू	२६
३.४	समग्र र नमूना छनौट	२६
३.५	प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	२७
३.५.१	अन्तर्वार्ता अनुसूची	२७
३.५.२	अवलोकन विधि	२८

३.५.३ वैयक्तिक अध्ययन	२८
३.५.४ पूर्व परीक्षण	२८
३.६ प्रामाणिकता र विश्वसनीयता	२९
३.७ कार्यक्षेत्रका कठिनाइहरू	२९
३.८ तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरण	२९

अध्याय चार

निजामती सेवाका महिलाहरूको सामाजिक आर्थिक तथा जनसाङ्ख्यिक पृष्ठभूमि

४.१ अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक अवस्थिति	३०
४.१.१ हावापानी	३०
४.१.२ पोखरा उ.म.न.पा.का सरकारी कार्यालयहरूको संरचना	३१
४.२ धर्म संस्कृति एवं जात जातियता	३३
४.२.१ उत्तरदाताको धर्म	३३
४.२.२ उत्तरदाताको जात/ जातीयता	३४
४.३ उत्तरदाताको उमेर	३५
४.४ उत्तरदाताको पारिवारिक सङ्ख्या/किसिम	३६
४.५ उत्तरदाताको शैक्षिक विवरण	३७
४.६ उत्तरदाताको मासिक तलबको स्थिति	३८
४.७ उत्तरदाताको सम्पत्ति विवरण	३९
४.८ उत्तरदाताको वचत विवरण	३९

अध्याय पाँच

निजामती सेवामा महिला सहभागिता

५.१ निजामती सेवामा प्रवेश पूर्वको जागिरको स्थिति	४१
--	----

५.२ सेवा प्रवेशमा प्रेरणाको स्रोत	४२
५.३ निजामती सेवामा आकर्षण गर्ने तत्व	४३
५.४ जागिर प्रवेश गर्दाको पद	४३
५.५ पदोन्नतिको प्रकार	४४
५.६ उत्तरदाताको हालको पद	४५
५.७ उत्तरदाताको सेवाको प्रकृति	४६

अध्याय छ

निजामती सेवामा कार्यरत महिलाको अवस्था

६.१ उत्तरदाताको सेवाप्रवेशपछिको भ्रमण	४९
६.२ जागिरपश्चात् उत्तरदातामा आएको परिवर्तन	५०
६.३ महिलाको जीवन शैली उकास्ने उपाय	५१
६.४ उत्तरदाताको कार्यप्रति परिवारको सहयोग	५२
६.५ उत्तरदाताको समय व्यवस्थापन	५२
६.६ दैनिक कार्यको योजना	५३

अध्याय सात

निजामती सेवा र महिला सशक्तीकरण

७.१ घरायसी निर्णय प्रक्रियामा महिला	५५
७.२ महिला सशक्तीकरणमा सरकारी भूमिका	५६
७.३ महिला आरक्षणप्रतिको उत्तरदाताको धारणा	५७
७.४ कार्यक्षेत्रको लैङ्गिक वातावरण	५७
७.५ महिला सशक्तीकरणमा पुरुष सहकर्मीको सहयोग	५८
७.६ निजामती सेवामा महिलाका चुनौती	६०

अध्याय आठ

अध्ययनको सार, निष्कर्ष तथा सुभावहरू

८.१ अध्ययनको सार	६२
८.२ अध्ययनको प्राप्ति	६३
८.३ निष्कर्ष	६६
८.४ सुभावहरू	६७

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूची १

अनुसूची २

अनुसूची ३

अनुसूची ४

अनुसूची ५

तालिका सूची

शीर्षक	पृष्ठ
४.१ उत्तरदाताहरुको उमेरगत विवरण	३५
४.२ उत्तरदाताको परिवारको सङ्ख्या	३६
४.३ उत्तरदाताको शैक्षिक विवरण	३७
४.४ उत्तरदाताको तलब खर्च विवरण	३८
५.१ निजामती सेवा प्रवेश पूर्वको स्थिति	४१
५.२ सेवा प्रवेशमा प्रेरणाको स्रोत	४२
५.३ निजामती सेवामा आकर्षण गर्ने तत्व	४३
५.४ जागिर प्रवेश गर्दाको पद	४४
५.५ पदोन्नतिको प्रकार	४५
५.६ उत्तरदाताको हालको पद	४६
६.१ उत्तरदाताको भ्रमण क्षेत्र	४९
६.२ जागिरपश्चात् उत्तरदातामा आएको परिवर्तन	५०
६.३ उत्तरदाताको समय व्यवस्थापन	५३
६.४ दैनिक कार्ययोजना	५३
७.१ महिला आरक्षणप्रतिको धारणा	५७
७.२ निजामती सेवामा महिलाको चुनौती	६०

चित्र सूची

शीर्षक	पृष्ठ
१.१ निजामती सेवा र महिला सहभागिता	६
१.२ महिला सशक्तीकरणका विविध पक्षहरू	७
४.१ उत्तरदाताको जातीयताको विवरण	३४
५.३ उत्तरदाताको सेवाको प्रकृति	४७
६.१ महिलाको जीवनशैली उकास्ने उपाय	५१
६.२ उत्तरदाताको कामप्रति परिवारको सहयोग	५२
७.१ घरायसी निर्णय प्रकृत्यामा महिला	५५
७.२ महिला सशक्तीकरणमा सरकारी भूमिका	५६
७.३ कार्यक्षेत्रको लैङ्गिक वातावरण	५८
७.४ महिला सशक्तीकरणमा पुरुष सहकर्मीको सहयोग	५९

संक्षेपीकरण

संक्षिप्त रूप

के. त. वि.

ती. व. यो.

द. यो. आ

ने. अ. सं.

ने. अ. सं.

नि. से. ऐ.

पो.उ.प.म.न.पा.

रा. मा. अ. आ.

लो. से. आ.

त्रि. वि. वि.

पूर्ण रूप

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

तीन वर्षीय योजना

दशौं योजनाको आधारपत्र

नेपाल अधिराज्यको संविधान

नेपालको अन्तरिम संविधान

निजामती सेवा ऐन २०४९

पोखरा उप-महानगरपालिका

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

लोक सेवा आयोग

त्रिभुवन विश्व विद्यालय